

Son Comte: estudi d'una zona de la ruralia manacorina

Antoni Pasqual i Andreu

Eugènia Sitjes i Vilaró (Universitat Autònoma de Barcelona)

Introducció

Son Comte es troba al sud-est del nucli urbà de Manacor i ocupa una àmplia extensió delimitada per les terres de les veïnes possessions de Son Suau, Mendia, Serrella, el Carritxar, Tortova, Son Sitges, el Rafal Pudent i Son Blavet. Per al present estudi s'ha delimitat la zona de Son Comte seguint els límits que dona l'*Atlas* de

Pere d'Alcàntara Penya, que proporciona un mapa amb els límits concrets de les possessions de Son Comte el 1859. Així doncs, s'ha considerat fonamental tenir en compte les partions que hi havia al segle XIX més que no pas les actuals, ja que la zona de Son Comte s'ha fragmentat notablement en temps recents.

Figura 1. Son Comte.

Encara que resulta difícil establir els límits de les terres de Son Comte per la banda de migjorn, podem dir que parlem d'una superfície d'unes 250 ha, amb un relleu suau de turons on destaquen les elevacions del turó de la Gerreta (136 m), Son Brun d'en Rafelino (132 m) i Son Comte d'en Bonet (128 m).

La diversitat de l'orografia del paratge, on es combinen els reguerons de terres fèrtils amb turons arrodonits aptes per al cultiu de fruiters i per a les pastures de ramat oví, ha afavorit una intensa activitat humana. Els habitants de la contrada en

època moderna varen viure en cases de possessió, configurant així un espai rural permanentment habitat. Aquest fet ha estat observable fins als nostres dies.

En primer lloc, es farà un breu context del període anterior a l'època moderna. Ha estat convenient retrocedir fins a l'època andalusina ja que en aquest moment existiren dues alqueries que estaven situades molt properes al lloc que ocupen les dues cases de possessió principals de Son Comte i que gestionaren l'espai circumdant, sense que ara puguem saber els límits precisos de cada alqueria. Després de la conquesta catalana es feren a la zona de Son Comte els primers establiments que varen començar a fragmentar el territori de les antigues alqueries andalusines. Hi ha documents suficients per veure aquest procés de fragmentació de les possessions que arrenca als segles XIII i XIV. També es tractarà l'evolució de la toponímia de la zona: dels topònims andalusins que perduren, tot i que modificats, fins al segle XVI, a la toponímia catalana. A partir d'aquí s'iniciarà el cos principal de l'estudi que és l'època moderna a la zona de Son Comte, amb les diferents fonts documentals emprades d'aquest període. En aquest apartat es mostraran, també, els resultats de la prospecció hidràulica. I, per últim, un breu incís sobre l'estat actual de la zona de Son Comte, per tal de mostrar-ne els canvis efectuats en èpoques recents.

Metodologia

L'estudi ha tengut tres fonts principals: la documentació, la prospecció arqueològica i hidràulica, i les enquestes a informadors locals¹.

Per a l'estudi documental de la zona de Son Comte abans de l'època moderna s'han emprat les diferents obres publicades sobre la història de Manacor a l'edat mitjana i la documentació de l'Escrivania de Cartes Reials de l'Arxiu del Regne de Mallorca.

En tot cas, la major part de la documentació consultada és d'època moderna. Es va prioritzar, a l'hora de triar els documents a estudiar, tenir una font documental de cada un dels segles de l'època moderna, i que aquests documents fossin els que poguessin proporcionar més informació sobre el poblament i les pràctiques agrícoles de la zona de Son Comte. Així, del segle XVI s'han consultat els estims cadastrals de 1578², del segle XVII el cadastre de 1617³, del segle XVIII els estims cadastrals de 1726⁴, i del XIX l'*Atlas* de Pere d'Alcàntara Peña Nicolau de l'any 1859⁵. No són les úniques fonts documentals emprades, però sí les principals. A part d'aquests, s'han consultat altres documents de l'Arxiu del Regne de Mallorca⁶ i bibliografia diversa.

La prospecció arqueològica i hidràulica ha permès constatar, en primer lloc, l'existència dels dos assentaments andalusins de la zona de Son Comte que coincideixen amb les dues alqueries dels documents medievals. A part, es va fer l'estudi d'espais

de conreu irrigats existents en l'actualitat, per tal de poder-ne discriminar les diferents fases i la seva cronologia. Cal dir que la documentació consultada permet ja donar una datació d'aquests espais de conreu, la major part d'ells construïts en època moderna. L'*Atlas* de Pere d'Alcàntara Peña ha estat una font documental fonamental per discriminar les sínies, pous i horts anteriors al segle XIX dels que s'han construït amb posterioritat.

Pel que fa a les entrevistes amb habitants i pagesos de la zona de Son Comte, han estat fonamentals per entendre l'ús agrícola de Son Comte en l'actualitat i, sobretot, en el passat. Per descomptat, les seves orientacions a l'hora de realitzar el treball de camp també varen ser fonamentals.

L'època medieval

Durant els segles X-XIII la zona de Son Comte va estar poblada per grups clànics andalusins. A partir de la conquesta catalana del 1229 el canvi d'ordre és total: es substitueix la població i s'introdueixen canvis en l'estructura de poblament i en els espais agraris (es fan els primers establits de la zona de Son Comte).

Alboresch (Son Brun i Can Cremat)

A la part alta del turó de la finca de Son Brun hi ha un jaciment amb ceràmica andalusina no catalogat a la Carta Arqueològica. La zona amb més concentració de ceràmica és el cantó sud del puig, just per sobre del pou mare de la font de mina de Son Comte.

Per la situació d'aquesta zona de residència i si tenim en compte la documentació de què es disposa del segle XIII, sembla que es tracta de l'alqueria *Alboresch*, tal com es mostrarà a continuació. A l'inventari d'alqueries de la part de Nuno Sanç, coneguda com la *Remenbrança*, s'ha localitzat una alqueria *Alporcx*⁷, de sis jovades (Mut, Rosselló 1993: 116), que sembla plausible que es tracti de l'alqueria *Alboresch* de l'Escrivania de Cartes Reials.

La primera menció documental d'aquesta alqueria als documents de l'Escrivania de Cartes Reials és de 1259. Segons aquest document, Comtassina, muller deixada de Bartomeu de Josa, reconeix la donació que el marit féu a la seva filla Margalida quan va contreure matrimoni amb Benet Portals, de la quarta part de l'alqueria *Alboresch* (Rosselló, Ferrer 1977: 113).

En un document de 1274 «Garcia Aragonès i muller Caterina, filla de Bartomeu de Josa i muller Comtesina, venen a Bernat Bofill aquelles tres parts que tenen a l'alqueria Alborayet, del terme de Manacor. Confronta amb la part de la seva germana

Margalida, honor de Na Castanyera, alqueria Puig Xuriguier, alqueria de Pere Mandia i alqueria Serrella» (Rosselló, Ferrer 1977: 129-130). Tenint en compte que la zona de residència de Son Brun està entremig de l'anomenat al document com a puig Xoriguer⁸ i les cases de Serrella, i tenint en compte que no hi ha altra zona de residència amb ceràmica andalusina localitzada entre aquests dos punts, sembla plausible pensar que es tractava d'aquesta alqueria. La proximitat de Son Brun amb Mendia també ho confirma. No s'ha pogut situar l'honor de na Castanyera tot i que, si seguim l'ordre de les confrontacions donades pel document, estaria al sud o sud-oest de Son Brun.

Hi ha més documents posteriors que situen aquesta alqueria per la zona que s'ha assenyalat. El nom de l'alqueria, però, apareix escrit en la documentació dels segles següents amb diferents grafies. Hi ha, per exemple, al 1506, un document de la possessió d'*Albaranet* que pot tractar-se de l'alqueria en qüestió si ens fixam en les confrontacions que s'hi donen: el Carritxar, alqueria d'en *Tortosa* (que actualment ha evolucionat amb el nom de Tortova), l'alqueria d'en Sitges (Son Sitges), la Marina dels hereus de M. Ballester, la possessió de na Suau (actual Son Suau) i la possessió de Mendia (que no ha canviat de nom) de Martí Ballester.

Cal destacar la menció que apareix el 1534 del topònim "lo Baiaret" (Rosselló 1991: 30) en aquesta mateixa zona, que podria tractar-se també del topònim andalusí.

Es dona, doncs, una evolució del topònim andalusí des dels segles XIII al XVI: a partir del topònim *Alporx* de la *Remenbrança*, a les altres grafies com *Alboresch*, *Alborayet*, *Alborayeg*, *Albaranet* i *lo Baiaret*.

L'existència de la font de Son Comte i d'un espai de conreu irrigat just per sota de la zona de residència de l'alqueria fa plausible pensar que els seus habitants fossin els constructors d'aquest espai. A més a més, la morfologia d'aquest espai és coincident amb altres espais irrigats andalusins estudiats (Sitjes en premsa; Sitjes 2004). Els habitants d'aquesta alqueria molt probablement varen gestionar l'espai irrigat de mitja hectàrea situat al vessant sud del puig, per sota de l'assentament. Aquest espai de conreu es descriurà posteriorment (veure la part dedicada a la descripció dels sistemes hidràulics).

Benimurruix (Son Comte d'en Bonet)

Al sud-est de Son Brun hi ha el turó on s'ubiquen les cases de Son Comte d'en Bonet. Al vessant sud i sud-est d'aquest turó es va localitzar un jaciment no catalogat a la Carta Arqueològica. Es tracta d'una zona amb ceràmica romana i andalusina abundant. També es varen observar alguns fragments de ceràmica talaiòtica, tot i que la presència d'aquests és molt més escassa. Es tracta del vessant sud del turó, millor

insolat i més arcerat del vent del nord, en un punt on aflora la roca mare. No hi ha restes d'estructures, però sí que hi ha pedres de grans dimensions amuntegades a la part est del turó. Aquestes pedres podrien ser restes d'un talaiot arrasat per les obres de construcció d'un safareig vora les cases (construït el 1973) o per obres a les cases mateixes.

Per les confrontacions que donen alguns documents de l'Escrivania de Cartes Reials sembla que aquesta zona de residència devia ser l'alqueria o rafal *Benimurruix* (és denominada alqueria i rafal, indistintament, en la documentació de després de la conquesta). És plausible identificar l'alqueria *Benimurruix* amb l'alqueria *Almo[r]joix* de la *Remenbrança*, de quatre jовades (Mut, Rosselló: 1993: 114-115). El significat d'*Almoroix* (*al-murúdj* = els prats) coincidiria amb el paisatge de l'entorn de Son Comte d'en Bonet.

La primera menció documental de *Benimurruix* és de 1262, quan R. Homo ven al seu germà la meitat del rafal dit *Benimurruix* (Rosselló, Ferrer 1977: 114)⁹. Interessant és el document de 1301 segons el qual Joan Andreu ven a Bernat Ribera la meitat de l'alqueria *Benimurruix*, altrament dita *Puigsuriguier* (Rosselló 1978: 85). També

Figura 2. Sínia de l'hort de Son Comte.

en un document de 1381 Caterina, viuda de P. Andreu, ha de pasturar el bestiar en la quarta part de l'alqueria *Dayana*, no més endavant del pou de l'alqueria *Benimoron* o *Puigsuriguier* (Rosselló 1978: 85). Tenint en compte que l'alqueria *Dayana* és identificada amb el Rafal Pudent a la documentació (Rosselló 1977: 92, 133 i 134), queda clara, doncs, la ubicació de *Benimurruix* a Son Comte d'en Bonet.

i *Torremarina*, el confrontant d'aquestes torna a ser el puig Xoriguer (Rosselló, Ferrer 1977: 92) i als documents s'especifica que *Dayana* és “altrament dita Rafal Pudent” (Rosselló 1978: 85).

No hi ha fonts en aquesta zona, tot i que a la part baixa del turó hi ha una extensa zona d'horts de sínies a les possessions de l'hort de Son Comte, Santa Ponça, Can Soler, Can Pebre Bo... Aquests horts de sínies són fruit de la colonització moderna d'aquest regueró, però constaten la presència d'aigua en una zona ben propera al jaciment. Hi ha, a més, al cantó nord-est del jaciment, la clova del Pouet, on hi ha un pou de factura ben antiga.

L'època moderna

L'origen del topònim Son Comte

S'ha pogut observar que a principis del segle XVI perviuen els antics topònims que donaven nom als terrenys que havien ocupat les dues alqueries andalusines anteriorment mencionades i hi apareix el topònim Son Comte, que donarà nom a aquesta zona. Sense saber amb certesa qui era aquest “Comte”, podem suposar que aquesta aglutinació de terrenys per un mateix topònim ve donada pel fet que el propietari passà a posseir en un moment donat totes les terres.

De llavors ençà, moltes famílies han agafat el malnom “Comte”, no per pertànyer a la mateixa nissaga, sinó per haver posseït o conrat terres en aquesta zona. Exemples semblants els trobam en altres possessions manacorines que donaren malnoms com “Xigala”, “Tallet”, etc.

Com hem dit, el topònim Son Comte no apareix fins al segle XVI, però això no lleva la possibilitat que qui realment donàs el nom al lloc fos un propietari anterior. Trobam com al 1381, la dona Cília, viuda d'Andreu Ribera (i mare del dit Andreu Comte –Rosselló 1979: 120) posseeix l'alqueria dita *Benimoron* o *Puigxoriguer* (Rosselló 1978: 85). De l'any 1459, apareix un document que ens mostra que entre les terres confrontants de *Tortosa* hi havia la terra dita d'en Comte (Rosselló 1979: 120).

Trobam el topònim Son Comte, amb la partícula *Son* davant, per primera vegada en un document de l'any 1512 (Rosselló, Vaquer 1991: 126), on Joan Binimelis, trobant-se malalt, fa testament i deixa a un cosí la seva possessió dita *Son Compte*. Nou anys més tard, Jaume Binimelis, hereu de Joan Binimelis, prevere, rebia uns censals de Pere Ballester per la seva possessió dita *Puig Xoriguer*. Confrontava amb p. de Joan Sitges, es Rafal Pudent, p. de *Na Suau* (Son Suau) i p. de dit hereu de Joan Binimelis. La possessió de Jaume Binimelis es deia *So d'en Comte* (Rosselló, Vaquer 1991: 37).

El segle XVI: els estims cadastrals de 1578

Un document que no hem de deixar de banda per veure com estava repartida la propietat de Son Comte a la segona meitat del segle XVI són els estims cadastrals de 1578. Els béns estimats no es troben per ordre del nom del propietari, sinó pel recorregut que els estimadors realitzaven (Rosselló, Vaquer 1991: 13). Seguint aquesta regla, ja que el topònim de la propietat no surt, podem extrapol·lar que les cases i possessió de na Maria, viuda de Bartomeu Melis, tenguda en alou reial i valorada en 1800 lliures, i les cases i possessió de Martí Melis tengudes en alou per la quarta part reial i les tres parts restants en alou del senyor Francesc Ballester, fill de Rafel, valorada en 2100 lliures¹⁰, són les dues grans possessions estudiades, ja que alguns dels béns estimats més pròxims són *Tortosa*, *lo Carritxar*, la possessió de Pere Sitges, *lo Rafal Pudent* i *les Teleyoles*. Podem donar força a aquesta suposició observant com la família Melis que apareix a les dues estimacions ja posseïa anys abans¹¹ les dues possessions de Son Comte i ho fa també en els segles posteriors en una d'elles.

El segle XVII: el cadastre de 1617

Després de realitzar el buidat d'aquest cadastre, observam com les dades que surten a la llum són bastant semblants a les obtingudes en el cadastre de 1578. Encara que apareguin petits establits, les grans possessions segueixen quasi sense fraccionar-se. Les dades recollides més destacables són aquestes:

Son Comte Vell (2): Joan Miquel “Corona” posseïa aquesta finca, que estava valorada en 3000 lliures. Tenia un mobiliari de 100 lliures. El mes de setembre, a instància del propietari, comparegueren a *Son Compte Vell* cinc dels estimadors que havien valorat la possessió, perquè trobava que la valoració que havien realitzat era massa elevada. Els estimadors, remirada la finca, mantingueren la taxació prèviament feta¹².

Per donar una idea de l'extensió que podia tenir aquesta possessió al segle XVII, en un document posterior, l'any 1663, es menciona que Barthomeu Miquel té part a Son Comte Vell i que la possessió tenia 55 quarterades¹³.

Actualment el topònim Son Comte Vell dona nom, també, al puig i les cases de Son Comte d'en Bonet, però dels segles XVII al XIX aquesta denominació designava unes cases prop del puig de Son Brun (prop de l'antiga alqueria *Alboresch*). Sembla plausible pensar que aquestes cases es varen abandonar i desaparèixer i, posteriorment, el topònim de Son Comte Vell va passar a designar les altres cases velles de Son Comte (conegudes actualment com Son Comte d'en Bonet i que en aquests segles, XVII-XIX, eren anomenades Son Comte Nou).

Son Comte Nou (18): en Bartomeu Melis “Compte” té aquestes cases i possessió valorades en 3500 lliures. Té un mobiliari de 340 lliures¹⁴.

El segle XVIII: els estims cadastrals de 1726

Amb els anys, la zona estudiada va fragmentar-se i en el cadastre d'aquest any apareixen més de seixanta referències de Son Comte, entre parcel·les de conreu i finques que tenen cases de possessió. Tal com es veurà a continuació, i en temps posteriors, la zona de Son Comte Vell tendirà a fragmentar-se més que no pas la de Son Comte Nou. Això pot ser degut a diferents causes, com per exemple la major proximitat de Son Comte Vell amb la vila i el fet que estigui situat molt més a prop d'un eix viari principal (de la vila al port); o bé per qüestió d'herències, ja que Son Comte Nou es manté íntegre en mans de la mateixa família en època moderna, en canvi Son Comte Vell ja es fragmenta ràpidament en aquests segles.

Ara es farà la llista de les diferents finques que estaven integrades dins les dues primeres possessions d'aquesta zona, que eren Son Comte Vell i Son Comte Nou.

Zona de Son Comte Vell

A Son Comte Vell l'espai es trobava dividit en diferents propietats que ja no estaven en mans d'una sola família, sinó que passaren a ser de diferents llinatges. Les propietats que tenen unes cases són:

Son Comte Vell (*Son Compte Vell*) (2): com hem vist, la família Corona, l'any 1617, era la propietària d'aquesta antiga possessió manacorina. Cent nou anys més tard, en Joan Miquel, fill d'en Joan, seguia mantenint la propietat. Com hem dit, amb els anys la finca es va anar establint i, en aquesta data, l'extensió era de 23 quarterades i estava valorada en 1000 lliures¹⁵. Un germà seu, en Llorenç, també tenia a la contrada un llocarró amb unes cases i 7 quarterades i mitja de terra. Possiblement fossin les cases de Can Corona actuals¹⁶.

Can Bovet (11): l'herbolari Joan Riera “Bouet” posseïa aquest petit establiment de la zona Son Comte Vell. Comprèn 6 quarterades de terra, una vinya, una sinia i una casa; tot valorat en 379 lliures¹⁷. Aquesta casa, avui desapareguda, encara és recordada pels habitants vells de la contrada. Es trobava enmig d'un sementer on el terreny fa un petit promontori. El seu darrer nom fou Ca na Guaita.

Son Brun (4): la viuda de Pere Bonet “Poloni” era propietària de diferents finques a Manacor, entre les quals hi havia unes cases a Son Brun, vinya, una sinia i 13 quarterades de terra, valorat tot en 900

lliures. A més d'això, també tenia altres terres al lloc¹⁸.

Son Piol (8): la viuda de Pere Pasqual “Capellà Guellet de Son Piol” posseïa al barri unes cases i 6 quarterades de terra valorades en 180 lliures¹⁹. Es pot suposar que, pel malnom del propietari, aquesta finca del document correspondria a l'actual Son Piol.

Figura 3. Son Piol.

Figura 4. Santa Ponça.

Son Ric (1): suposam que la finca de Miquel Cerdà “Bodexot”, que estava formada per 14 quarterades de terra i cases, valorat tot en 900 lliures i que tenia un mobiliari de 100 lliures, és la finca de Son Ric, ja que la família Cerdà posteriorment tengué aquest malnom²⁰.

Can Vilanova (5): sembla que aquestes cases, avui en ruïna, més una peça de terra de conreu i vinya, eren de Francesc Vilanova²¹.

Can Cremat (7): apareix en el cadastre una finca dins la contrada de *Son Compte Vell* amb cases i una extensió de terra de 17 quarterades que és posseïda per en Martí Sureda, fill d'Antoni de *Son Compte*²². Descartant les propietats aparegudes i comparant aquesta superfície amb les dimensions de les restants, podem pensar que correspon a la possessió que havia estat fins fa pocs anys Can Cremat i que avui és de la família Pascual- Riera. Posteriorment, el 1808, aquesta possessió era encara de la família Sureda i era anomenada *Can Satria*²³.

Zona de Son Comte Nou

A Son Comte Nou trobam sis propietats de les quals quatre tenen cases de possessió, que han estat fraccionades de la possessió antiga a conseqüència de les deixes testamentàries que s'han produït dins la família Melis. Aquestes sis finques

eren valorades amb preus similars en aquest cadastre: dues estaven valorades en 855 lliures i les quatre restants en 875 lliures. Sembla, doncs, que la possessió fou dividida en sorts de semblant valor en els anys previs a la confecció d'aquest cadastre. Si sumam l'extensió d'aquestes possessions, coincideixen aproximadament amb l'espai que atribueix el plànol d'Alcàntara Penya a Son Comte Nou. S'han pogut localitzar, de forma precisa, les finques següents:

Santa Ponça (12): encara que el topònim no aparegui, sembla que aquesta possessió ja existia i era de la dona de Jaume Mesquida, fill de Sebastià. Estava valorada en 875 lliures²⁴. Podem afegir que durant molts anys aquesta possessió tengué unes cloves amb cultiu d'olivar i a les cases la respectiva tafona. Actualment, encara queda dins la microtoponímia de la finca el nom del sementer de les Oliveres, que ens ho recorda.

Son Comte Torre (17): encara que en el document es trobi ratllat, sembla ser que la dona de Francesc Sard "Duay" posseïa aquest establiment de Son Comte Nou. Contenia cases i 14 quarterades i un quartó de terra. Estava valorat en 855 lliures. El topònim de la possessió no apareix; possiblement no coincidís amb l'actual²⁵.

Son Comte d'en Bonet (18): encara que no apareguin citades les cases d'aquesta possessió en la valoració realitzada, sembla que la viuda de Martí Gil "de Son Toni Mas" posseïa aquesta finca de 22 quarterades, que estava valorada en 875 lliures²⁶. Reforçam aquesta idea quan localitzam a la capbreuació de 1832²⁷ la declaració de béns que realitza Martí Bonet, fill de Mateu, que era descendent de Francisca Gil i aquesta ho havia estat de Francisca Melis, que té una finca de la mateixa extensió i confronta amb Son Sitges, el Rafal Pudent i per dues parts amb les possessions veïnes de Son Comte Nou. Segons el record d'alguns informadors d'edat que hem entrevistat, aquesta finca antany havia tenguut olivar, però no tenia tafona com Santa Ponça, ja que la mateixa família tenia la possessió Son Toni Mas i es realitzava l'extracció de l'oli a la tafona d'aquesta darrera finca.

Als documents hi ha tres propietaris més que posseeixen tres parts més de la possessió de Son Comte Nou, que no s'han pogut identificar amb les finques existents actualment. Aquests propietaris són: Jaume Mas (que tenia una part de 49 quarterades amb cases), Francisca Aina (que posseïa una finca de 18 quarterades) i una altra part fou dels hereus d'Elisabet Melis (14 quarterades). En tot cas, podem apuntar que en l'actualitat hi ha finques dins aquesta zona que podrien correspondre a les que apareixen en els documents. Aquestes són: Can Venturós, Can Soler, Can Granot i Son Pi de la Costa.

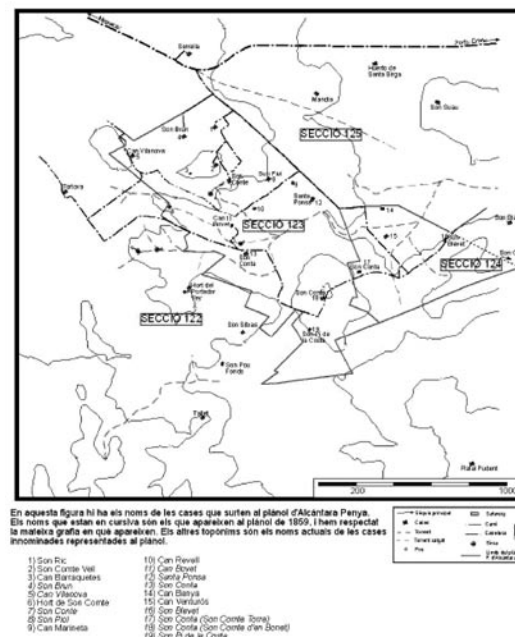

Figura 5. Son Comte al plànol de Pere d'Alcàntara Penya (1859).

Analitzant aquestes dues seccions podem veure:

Les cases i els seus noms

Dins els límits de Son Comte hi ha 19 cases construïdes, de les quals 11 tenen topònim i les restants no. Els topònims que s'hi repleguen són:

Son Brun (4)²⁸

Can Vilanova (5) (actualment en ruïna)

Son Conte (7) (actualment Can Cremat; el 1898 anomenat l'*hort d'en Cabanetas*)²⁹

Son Piol (8)

Can Bovet (11) (casa desapareguda. Dita posteriorment Ca na Guaita)

Santa Ponsa (12) (Santa Ponça)

Son Conta (13) (Can Soler)

Son Blavat (16) (Can Granot/ Son Comte Àngel)

Son Conta (17) (Son Comte Torre/ Can Font)

Son Conta (18) (Son Comte d'en Bonet/ Son Comte Nou/ Son Comte Vell)

Son Pi de la Costa (19)

El segle XIX: l'*Atlas* de Pere d'Alcàntara Penya de 1859 (figura 5)

El polifacètic Pere d'Alcàntara Penya i Nicolau elaborà l'any 1859 un precís mapa parcel·lari del terme municipal de Manacor. El mapa està dividit en 125 seccions i, a més de trobar-s'hi ben marcades les parts de les finques amb els establiments existents, també s'hi observen les construccions, la xarxa de camins, els sistemes hidràulics, etc. Els terrenys de Son Comte es troben en les seccions 123 i 124, encara que aquesta darrera també és compartida amb les terres de Son Blavat, Can Caules i Son Còdol.

Les cases sense topònim són conegudes actualment per:

- Son Ric (1)
- Son Comte Vell (2) (desapareguda)
- Can Barraquetes (3)
- L'hort de Son Comte (6)
- Can Marineta (9)
- Can Revell (10) (en ruïna)
- Can Banya (14) (quasi desapareguda)
- Can Venturós (15)

Les partions

En primer lloc, cal dir que es pot apreciar a la secció 123, al primer cop d'ull, com els límits de Son Comte no venen tallats d'igual manera per tots els costats. A la banda de Son Suau i Mendia el tall és regular i rectilini; tot el contrari passa amb les partions de Son Sitges i l'hort del Portador, on la delimitació és ben escalonada. No se sap, per ara, si aquestes partions tan irregulars són a conseqüència que les peces de terra veïnades són més reduïdes i per encaixar obliguen a aquest escairament, o és perquè l'autor del mapa tengué els mateixos dubtes que tenen els habitants actuals de Son Comte o l'Administració local per traçar les partions de la finca. De fet, els límits de Son Comte han variat al llarg dels segles. Un document de 1662 menciona com a veïnat de Son Comte Nou la possessió de Son Toni Mas³⁰, però a mitjan XIX en el mapa d'Alcàntara Penya ja no apareix com a confrontant.

Resulta interessant destacar un detall que també es percep clarament a la secció 123. Hi ha una partió ben definida, traçada amb una paret que divideix dos grans espais, en els quals l'home sembla haver-s'hi desenvolupat de diferent manera. El primer, més pròxim a la vila, és més reduït que el segon, però s'hi troben una concentració més elevada de cases i establits. Al segon, s'hi troben possessions més extenses i està menys fragmentat. Aquesta partió artificial coincideix, aproximadament, amb la divisió dels vessants naturals de les Mascarones, un regueró que travessa Santa Ponça des de la banda de Can Soler fins a davant les cases. Aquesta coincidència de partions ens fa pensar que sigui aquí on antany confrontassin les dues primeres possessions de Son Comte i, potser, aquestes heretassin ja els antics límits de les alqueries andalusines. En tot cas, és una partió natural, fet que fa plausible pensar que el mateix límit natural hagi acabat sent un límit artificial (en construir-hi la paret divisòria de les finques).

Els camins

Referent a la xarxa de camins que surten en el plànol, podríem destacar que els camins importants de mitjan segle XIX eren els mateixos que empram avui per transitar per la zona. El camí de Tortova ja arribava a Son Comte d'en Bonet (18) i Son Pi (19) deixant en el seu transcurs diferents establits.

Son Brun estava comunicat amb la vila pel camí qui hi ha al pou d'en Llavent.

Un altre camí, el que va des del molí d'en Sopa fins al Rafal Pudent, no es pot veure al mapa d'Alcàntara perquè coincideix amb el traçat de la unió de la secció 123 i 125, però suposam que existia ja que hi ha diferents camins secundaris que hi van a parar. El camí passava per les proximitats de Son Ric (1), Son Piol, Santa Ponça i Can Venturós (15) i arribava a l'alçada de Can Cirga, on s'unia amb el camí que baixava de Son Comte d'en Bonet (18) i Son Comte Torre (17) i el que venia de Can Granot (16). En aquesta intersecció, el camí no continuava com ho fa ara cap al Rafal Pudent, ja que aquesta possessió sembla que estava comunicada amb la vila pel camí que conduïa a Son Fortesa.

Un altre camí que trobam, encara que actualment n'ha desaparegut una part, és el camí que prové de la zona del Carritxar i passava per Can Vilanova, per les proximitats de Can Corona i conduïa a Can Revell (10), Can Piol i Can Marineta (9). Per acabar de fer el repàs als camins que s'observen, podem fixar-nos en un camí centenari que en part també es troba desaparegut, que conduïa de davant Son Ric a Son Comte Vell (2). A pocs metres d'aquesta casa, el camí es bifurcava i també baixava per dins el comellar de l'Infern fins a Can Cremat (7).

Els sistemes hidràulics

- Sínia de Can Bovet (figura 6)

La finca de Can Bovet està situada al costat de Can Soler. Aquí hi havia una sínia que ja apareix al plànol de Pere d'Alcàntara Penya com a pou. En tot cas ja es documentava com a sínia al cadastre de 1726³¹, anys abans de la confecció de l'*Atlas* de Pere d'Alcàntara Penya. Així doncs, bastants anys abans ja existia la sínia de Can Bovet i Pere d'Alcàntara Penya la marcà com a pou no se sap per quin motiu.

La sínia ocupa el fons de vall d'un petit canaló on el nivell de les capes freàtiques és molt superficial, per això avui en dia encara hi ha l'aigua

a un nivell molt alt. La sínia està en força bon estat de conservació, tot i que bastant coberta de vegetació. Es conserva la mota, la mina que permetia accedir al pou de la sínia i part dels ormejos.

Les canals estan en mal estat de conservació i, de fet, se'n conserven poques *in situ*. Tot i això, el perímetre de rec de la sínia encara es pot observar avui en dia conrat de fruiters.

- Sínia de Can Soler (figura 6)

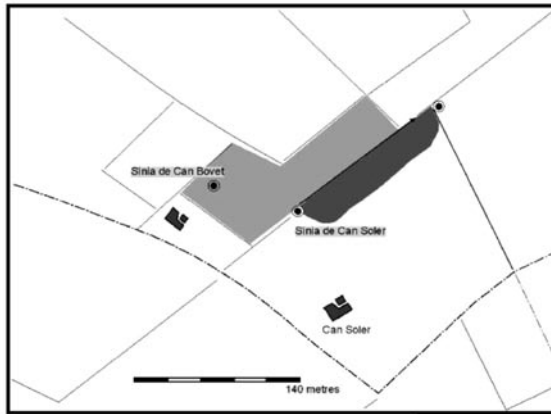

Figura 6. Les sínies de Can Soler i Can Bovet i els seus espais irrigats.

La sínia de Can Soler està aferrada a la paret que fa de partió entre l'hort de Can Bovet i les cases de Can Soler. Aquesta sínia està en molt mal estat de conservació. De fet, només es poden observar les restes del senial (o pou), el safareig i part de les canals *in situ*. S'ha instal·lat un motor al pou de la sínia i l'hort encara està en cultiu i es rega bombant l'aigua.

En tot cas, part de l'antic hort de Can Soler és avui en dia camp de secà. L'hort arribava fins al mur de partió amb la possessió de Santa Ponça i pel sud-est fins que el pendent ho permetia.

Figura 7. Mina de la sínia de Can Bovet.

Figura 8. Hort de la sínia de Can Soler.

- Sínia de Can Cremat

Prop de les cases de Can Cremat (sota Son Brun) hi ha una sínia, amb la mota molt elevada, que està en força bon estat de conservació: els dos pilars, el senial i els ormejos conservats *in situ*, únicament s'ha tret el rodet de lloc. D'aquesta sínia surt una canal al seu mateix nivell, per tant molt alçada respecte el nivell de les parcel·les de rec. Al cap de 103 metres de la sínia la sèquia alçada desemboca en un safareig de 20 x 9,7 metres. Des d'aquest safareig hi ha una fibla al cantó est i una al cantó sud que permetien el rec de les parcel·les. No hi ha canals de pedra conservada a partir del safareig i els propietaris no recorden haver-n'hi vist. Es devia regar, doncs, canalitzant l'aigua directament amb soles al terra des de les fibres del safareig. Des de la sínia es podia regar un espai de 0,45 ha, amb 103 metres de sèquia conservada.

Figures 9 i 10. Sínia i safareig de Can Cremat.

El sistema de la sínia, però, està superposat a un sistema més antic, ja que s'emmotlla totalment i aprofita l'espai sobrant d'un altre sistema, el de la font de Son Comte. Si no hagués existit prèviament l'espai de la font, des de la sínia s'hagués pogut continuar regant fins més avall d'on s'arribava a regar.

El pou de sínia és molt profund i té una mina que surt 25 metres més enllà, en una terrassa a un nivell inferior de la regada per la sínia. Des de la sortida de la mina, coneguda com la font de Son Comte, una sèquia transcorre durant 25 metres en direcció sud-oest fins a un safareig de 9,8 x 9,6 metres. Des d'aquest safareig ja no hi ha canals de rec, sinó

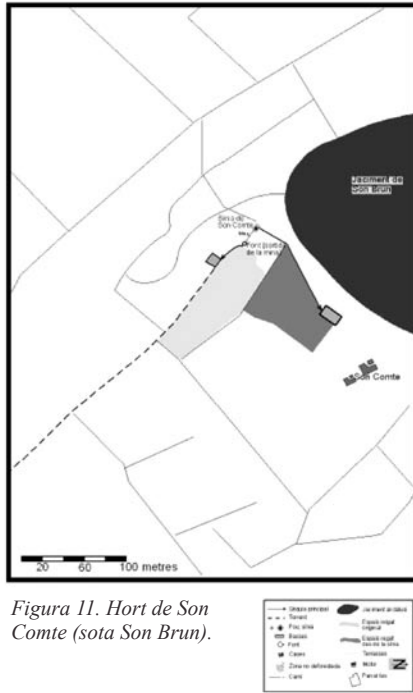

Figura 11. Hort de Son Comte (sota Son Brun).

que es devia regar directament des de solcs al terra.

L'espai de rec d'aquesta font està delimitat per les tanques que poden ser de construcció més moderna però que, en tot cas, varen respectar l'espai irrigat. A part, no es podia regar més enllà de les parets ja que el desnivell és desfavorable a la circulació de l'aigua. Aquest sistema hidràulic més antic que la sínia de Can Cremat té una superfície de 0,5 ha i la llargada de sèquia conservada és de 25 metres (veure figura 11).

Altres sistemes hidràulics posteriors

A part de les tres sínies del plànol de Pere d'Alcàntara Penya hi ha, també, altres límits de Son Comte. Aquestes sínies són doncs, construïdes amb posterioritat al següents:

- Sínia de l'hort de Son Comte.
- Sínia de Santa Ponça.
- Sínia de Can Parpal.
- Sínia de Can Pebre Bo (Son Comte Pujades).
- Son Brun (no localitzada, tot i que se sap de la seva existència per un document de 1726 que en parla³². Tampoc apareix al plànol de Pere d'Alcàntara).

Cal afegir que al regueró que hi ha en aquesta zona de Son Comte es varen construir diverses sínies, amb horts als seus voltants, perquè, com ja s'ha dit, té l'aigua a un nivell superficial. Hi ha, doncs, altres sínies que queden fora dels límits de la possessió de Son Comte però que eren molt properes a aquest, com són les sínies de Can Biscail, la sínia de Can Mariner, les de l'hort del Portador, la sínia de Tortova i la de Tortova de n'Olesa.

Son Comte a l'actualitat

La zona de Son Comte segueix habitada avui en dia, tot i que difícilment hi ha gent que visqui encara del camp, tal com, de fet, passa a tot arreu. Són pocs, i cada vegada menys, els pagesos que hi tenen terres de conreu i ramats. En els últims anys, els usos del sòl han canviat enormement i actualment proliferen els xalets i es restauren cases antigues, canvis totalment enfocats a convertir-ho en una zona residencial. Així, les grans possessions han quedat dividides en petites finques i s'han construït gran nombre de cases. Això ha afavorit l'aparició de molta toponímia nova, vinculada a cada una de les diferents finques de nova creació, tal com es pot veure a la figura 12.

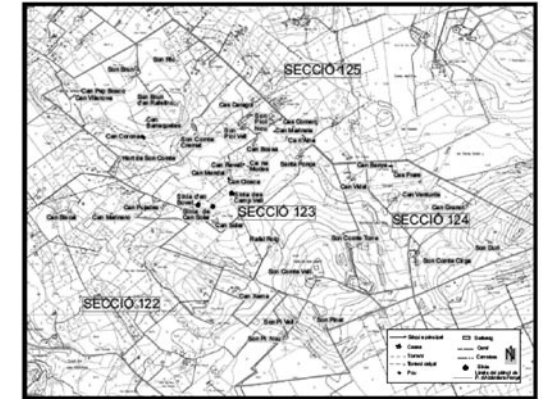

Figura 12. Plànol de Son Comte amb la toponímia actual.

Juntament amb aquest procés de fragmentació de les dues grans possessions de Son Comte (procés que ja s'havia iniciat en època moderna), es constata l'abandonament de moltes estructures construïdes durant la modernitat: per exemple les sínies que, a no ser que s'hagin reconvertit en pous amb motor, s'han abandonat i moltes estan en mal estat de conservació; el mateix passa amb moltes cases antigues que estan en runes.

Figura 13. Guillem "Cadenera" llaurant a la manera antiga.

Figura 14. Can Revell, en runes.

Conclusions

A l'hora de realitzar aquest estudi es varen poder localitzar les dues alqueries andalusines dels documents medievals: *Alboresch* (al vessant sud de Son Brun) i *Benimurruix* (al puig on s'ubica Son Comte d'en Bonet). Les dues cases de possessió principals d'època moderna, Son Comte Vell i Son Comte Bonet (o dita Son Comte Nou a la documentació moderna) ocuparen zones pròximes a aquestes dues alqueries andalusines.

S'ha mostrat, també, el manteniment i l'evolució de la toponímia andalusina del segle XIII al XVI i la seva substitució, ja en època moderna, pel topònim català Son Comte.

Mitjançant l'anàlisi d'una font documental de cada un dels segles de l'època moderna, hem pogut veure com les terres de Son Comte han acollit i mantingut molta gent. En el segle XVI i principis del XVII la propietat es manté centrada entorn de les dues cases anteriorment citades. Una transformació important de la propietat es produeix en els segles posteriors quan la terra es fracciona en noves finques. L'any 1726 apareixen repartides entre Son Comte Nou i Son Comte Vell dotze cases i l'any 1859 el nombre s'ha incrementat de nou.

S'han estudiat, també, els sistemes hidràulics preindustrials d'aquesta zona i s'han pogut datar de forma precisa aquests espais de conreu gràcies a la documentació consultada. S'ha vist, clarament, que les sínies de Son Comte foren construïdes en època moderna i, la major part d'elles, en èpoques ben recents (a partir de mitjans del segle XIX). Només un dels espais de conreu fou anterior al segle XIX, que és l'hort de la font de Son Comte. El fet que la sinia de Son Comte no sigui l'espai de rec principal i que s'adapti a l'espai sobrant de la font mostra com la construcció de l'hort de la sinia fou una ampliació de l'espai original de la font. Per la seva morfologia i per la presència del jaciment andalusí tan proper a l'espai de rec sembla plausible que aquest espai fos construït en època andalusina.

De totes les sínies que es varen construir dins la possessió de Son Comte només tres ja existien el 1859, que s'han localitzat i estudiat. La resta de sínies s'ha pogut saber amb seguretat que foren construccions posteriors, en el moment de màxima posada en conreu de la zona de Son Comte (finals del XIX i inicis del XX).

BIBLIOGRAFIA

(ECR) Escrivania de Cartes Reials de l'Arxiu Històric de Mallorca.

(AMM) Arxiu Municipal de Manacor.

BARCELÓ, M. "Aigua i assentaments andalusins entre Xerta i Amposta (s. VI-XII)". *Arqueologia Medieval Espanyola*. II Congreso, Tomo II. Madrid 19-24 de enero: 414-420, 1987.

- "El diseño de Espacios irrigados en al-Andalus: un enunciado de principios generales". *I Coloquio de Historia y Medio Físico. El agua en zonas áridas. Arqueología e historia I*. Almería: XV-XLV, 1989.

BUSQUETS, J. "El código Latinoarábigo del Repartimiento de Mallorca (Parte Latina)". *Butlletí de la Societat Arqueològica Luliana* 30. Mallorca: 708-758, 1953.

- "El código Latinoarábigo del Repartimiento de Mallorca (Parte Árabe)". *Homenaje a Millás-Vallicrosa I*. Barcelona: 243-300, 1954.

FUSTER, G. *Introducción a un estudio de los Apodos Manacorenses*. Manacor, 1964.

GELAVERT, B. *Atlas de zones inundables. Pla de Prevenció dels Riscos d'inundació*. Govern de les Illes Balears. Conselleria de Medi Ambient. Direcció General de Recursos Hídrics. Illes Balears, 2002.

GLICK, Thomas F. *Irrigation and Society in Medieval Valencia*. Harvard University Press, 1970.

MUT, A.; ROSSELLÓ BORDOY, G. *La Remenbrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*. Mallorca, 1993.

ROSSELLÓ VAQUER, R. *Història de Manacor. Segle XIV*. Tom 2. Mallorca, 1978.

- *Història de Manacor. Segle XV*. Tom 3. Mallorca, 1979.

ROSSELLÓ VAQUER, R.; FERRER, R. *Història de Manacor. Segle XIII*. Tom 1. Mallorca, 1977.

ROSSELLÓ VAQUER, R.; VAQUER, O. *Història de Manacor. Segle XVI*. Tom 4. Mallorca, 1991.

SITJES, E. *Informe de la campanya de prospeccions arqueològiques als municipis de Petra i Manacor (2004)*. (inèdit) Bellaterra.

- *Inventari i tipologia de sistemes hidràulics andalusins*. Volums 1 i 2. Treball de recerca de doctorat. Bellaterra, 2004.

- (en premsa) "Inventario y tipología de sistemas hidràulicos andalusies". *Arqueologia Espacial*. Teruel.

NOTES

¹ Hem d'agrair als habitants de la zona la seva amabilitat per explicar-nos i mostrar-nos tot el que coneixien, que no és poc. Entre ells destacam: Andreu Bosch Alcover, (a) "Cirga"; Antoni Matamalas Sbert, de Son Brun; Antoni Pascual Pascual (a) Maia (†); Antoni Pasqual Servera, (a) "Pistola"; Bartomeu Fons Miquel, (a) "Ferrino" o de Tortova; Catalina Adrover Cabrer, de Can Piol; Gabriel Fons Matamalas, (a) "Ferrino"; Guillem Estrany Cabrer, de Son Comte o (a) "Cadernera"; Tomàs Bosch Alcover, (a) "Cirga". En tot cas, feim extensible el nostre agraïment a tots els pagesos i habitants de la zona de Son Comte per deixar-nos entrar i per explicar-nos tant com sabien.

² Arxiu Municipal de Manacor (AMM), 660/1.

³ AMM, 655/1.

⁴ AMM, 671/1 i 671/2.

⁵ AMM, seccions 123 i 124.

⁶ De la documentació de l'Arxiu del Regne de Mallorca cal destacar: Capbreu 945 (anys 1662-1703); Capbreu 946 (any 1709); Capbreu 961; Capbreu 965 (any 1832); Contaduría de Hipotecas 439, (1768-1862).

⁷ G. Rosselló i A. Mut proposen que provingui d'*al-burđi* = la torre. Segons aquests autors la transcripció del topònim amb -p- (*Alporcx* i no *Alborx*) és degut a un error de l'escrivà (Rosselló, Mut 1993: 117). El mateix sembla que passa amb l'alqueria *Porxe* de la partida de *Muço*, i hi ha altres topònims semblants

com *Alborge* o *Albortx* al Llibre del Repartiment (Rosselló, Mut 1993: 111); també amb el diminutiu *al-buraydja*, que dona els topònims de *Alboraiyas* a Ciutat de Mallorca (Mut, Rosselló 1993: 102-103) o *Alboraya* a València. Però *burdji* també pot tenir altres significats, tals com “jardí” o “hort” (Barceló 1987: 415) i “casa de camp” (Glick 1970: 368).

⁸ En el següent apartat, dedicat a Son Comte d'en Bonet, es mostrarà la identificació del puig Xoriguer amb aquesta possessió de Son Comte, situada al sud de Son Brun.

⁹ Altres documents que descriuen vendes de *Benimorrutx* són dels anys 1263, 1264, 1295 (Rosselló, Ferrer 1977: 91 i 118; Rosselló, Ferrer 1977: 119; Rosselló, Ferrer 1977: 135).

¹⁰ AMM, 660/1, pàg. 3.

¹¹ «El 30-06-1534 Jaume Joan Vida, ciutadà, estableix a Joan Melis, d'Artà, fill de Bartomeu, la seva possessió, a la part dita **lo Baiaret**. La part dita **lo Puig Xurriquer** és en alou de la cavalleria de Miquel Peretó [...] Confrontava amb lo Carritxer (de Pere Benejam), Tortosa, Son Sitges, marina del mag. Miquel Angelats, p. del mag. Arnau Sureda, i rafal de Pere Grimalt [...]» (ROSSELLÓ, VAQUER 1991: 30, 31; i Capbreu 945, any 1662, pàg. 176 i 176v.)

¹² AMM. 655/1, pàg. 148.

¹³ ARM Capbreu 945, pàg. 4.

¹⁴ AMM. 655/1, pàg. 51.

¹⁵ AMM. 671/1, pàg. 227 v.

¹⁶ AMM. 671/1, pàg. 301 v.

¹⁷ AMM. 671/1, pàg. 215 v.

¹⁸ AMM. 671/2, pàg. 79 v.

¹⁹ AMM. 671/2, pàg. 175 v.

²⁰ AMM. 671/1, pàg. 314 v.

²¹ AMM. 671/1, pàg. 102 v.

²² AMM. 671/1, pàg. 365 v.

²³ ARM. ECR 961, pàg. 608.

²⁴ AMM. 671/1, pàg. 269 v.

²⁵ AMM. 671/2, pàg. 40 v.

²⁶ AMM. 671/2, pàg. 119 v. v.

²⁷ ARM Capbreu 965, pàg. 21- 22 v.

²⁸ Els topònims en cursiva són els noms recollits del plànol d'Alcàntara Penya. Els noms entre parèntesi són els noms tal i com es coneixen les cases actualment. La numeració entre parèntesi que acompanya al topònim correspon al número que se li ha donat al plànol de P. d'Alcàntara Penya (fig 5).

²⁹ “Padró de veïnatge de 1898” (AMM 872/5).

³⁰ ARM Capbreu 945, pàg. 156.

³¹ AMM Cadastre de 1726, 671/1, pàg. 215v.

³² AMM. Cadastre de 1726, 671/2, pàg. 79v.